

הסוגיא התשע עשרה: 'אך שמח' (מח ע"א)

משנה

ההלל והשמחה שמונה, כיצד? מלמד שחייב אדם בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג.

גמרא

[1] מנא הני מילי?

[2] דתנו רבנן: והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון. או אינו אלא יום טוב הראשון? כשהוא אומר "אך", חלק. ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון? מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, ומוציא אני לילי יום טוב הראשון שאין שמחה לפניו.

שאלה בעניין
המקור בתורה
למצוות
השמחה ביום
טוב האחרון של
חג, ותשובה על
פי ברייתא

מסורת התלמוד

[2] דתנו רבנן ... אך חלק – ירושלמי סוכה ד ה, נד ע"ג, חגיגה א ד, עו ע"א; בבלי פסחים עא ע"א, והנגד ספרי דברים קמב (מהד' פינקלשטיין, עמ' 195). ומה ראית ... שאין שמחה לפניו – בבלי פסחים שם, והשוו ירושלמי סוכה וחגיגה שם.

רש"י

והשמחה שלמי שמחה. והלל לגמור בו את ההלל.
מנא הני מילי דשמיני חייב בשמחה, דהא לא כתיב ביה בהדיא אלא בשבעת ימי החג, דכתיב (דברים טז) חג הסוכות תעשה לך וגו' וסמך ליה ושמחת בחגך. **אך שמח** בהדיא פרשה דעשר תעשר כתיב שבעה ימים תחוג. **לרבות לילי יום טוב האחרון** לשמחה שלפניו, לכוללו עם שבעת הימים, שיזבח שלמים בשביעי כדי לאכול ליל שמיני, דהאי שמח למאי אתא כיון דכתיב לעיל מיניה ושמחת בחגך – אלא לרבות שמחת ליל שמיני, וכיון דאתרבי לילי יום טוב האחרון שהוא טפל – קל וחומר היום, שהוא עיקר, שחייב בשמחה, ושאר הלילות לא צריכי ריבוי, דימים אפילו לילות במשמע, כדרכין גבי סוכה (סוכה מג, א), וכי איצטריך – ללילי יום טוב האחרון איצטריך דאינו בכלל שבעה, ועל כרחך לילה אתרבי, שהוא סמוך לשבעת ימים דקרא, ויום אתי בקל וחומר, ואשמעינן שבשלמים הנזבחים בחג הסוכות ישמחו בליל שמיני, שאינו יכול להקריב בלילה. או אינו אלא לרבות לילי יום טוב הראשון ואשמעינן שצריך לזבוח שלמים ערב יום טוב לשמחת לילה הראשון, ולא בעינן זביחה בשעת שמחה.

תקציר

לפי משנה סוכה ד א מצוות השמחה בחג נוהגת שמונה ימים – גם בסוכות וגם בשמיני עצרת. לפי משנה סוכה ד ח הכוונה היא שיש לכבד את היום האחרון באכילה ושתייה, כשם שמכבדים את שאר ימי החג. הסוגיא מביאה תימוכין לרעיון זה ממדרש הלכה: לפי דברים טז יג-טו יש לשמוח במשך שבעה ימי סוכות, אך הקטע מסתיים במצווה נוספת, "והיית אך שמח", וזו נדרשת לעניין שמיני עצרת. המילה "אך" מגבילה את מצוות השמחה בשמיני עצרת לליל החג בלבד.

הפירוש עוסק בהשתלשלות המצווה לשמוח בסוכות ובשמיני עצרת ובהשתלשלות מדרש ההלכה המובא בסוגיא שלנו ובמקבילותיו, ותולדות הנוסח שלו. מתברר שמשמעות מצוות השמחה, ושאלת הכללת שעות היום של שמיני עצרת במצווה זו, השתנו במשך הזמן.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

משנתנו והברייתא המוסבת עליה בסוגיא שלנו יפה נתפרשו בספרו של דוד הנשקה על שמחת הרגל.¹ נביא כאן את עיקרי דבריו.

משנה סוכה ד א קבעה ש"ההלל והשמחה שמונה". משנה זו, שיסודה בימי הבית, משמעה במקורה היה שהמצוות הציבוריות של קריאת ההלל² ואכילת הקדשים בירושלים³ במסגרת העלייה לרגל מקוימות על ידי הציבור במשך כל שמונת הימים,⁴ כלומר, בשבעת ימי הסוכות ובשמיני עצרת. זאת, אף שבתורה מוזכר שמיני עצרת רק בויקרא כג לו: "שבעת ימים תקריבו אשה לה", ביום השמיני מקרא קדש יהיה לכם והקרבתם אשה לה, עצרת היא, כל מלאכת עבודה לא תעשו", ובבמדבר כט לה-לח: "ביום השמיני עצרת תהיה לכם, כל מלאכת עבודה לא תעשו. והקרבתם ... מלבד עלת התמיד ומנחתה ונסכיה", ובשני מקומות אלו מדובר במקרא קודש ובאיסור מלאכה, אך לא ב'חג', דהיינו עלייה לרגל, ולא בשמחה, דהיינו אכילת קדשים. הבסיס להכללת שמיני עצרת ברגל של סוכות לצורך הלל ושמחה היה במקורו הפירוש למילה 'עצרת' המופיעה בשני המקראות הנזכרים – לשון היאספות ועצירה בירושלים: "עצרו הכתוב מלצאת" (ספרי במדבר קנא [מהד' הורוביץ, עמ' 196]).⁵

ברם מצוות השמחה בסוכות מופיעה במפורש בדברים טז יג-טו, ושם אינה נמשכת אלא שבעה ימים בלבד: "חג הסוכת תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך. ושמחת בחגך ... שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה' כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך והיית אך שמח". הנשקה אינו מסביר כיצד פירש התנא שבמשנה סוכה ד א – שאותה הוא מכנה "משנה ראשונה" – מקרא זה, אולם מדבריו יוצא שמצוות השמחה, כמו גם מצוות העלייה לרגל שממנה היא מסתעפת, נוהגת במשך שבעת ימי החג, ומכוח המילה 'עצרת' שבויקרא כג לו ובבמדבר כט לה למדנו שהן נמשכות גם בשמיני, וכשם ששבעת ימי החג טעונים קרבן [= שמחה, לפי הנשקה] ושיר [=הלל, לפי הנשקה] וברכה ולינה, כך שמיני טעון

1 ד' הנשקה, שמחת הרגל בתלמודם של תנאים, ירושלים תשס"ח.

2 על זיקת ההלל למקדש ולעלייה לרגל דווקא, ראו הנשקה, שם, עמ' 109-115.

3 לפירוש זה של המילה 'שמחה', ראו הנשקה, שם, עמ' 24-86; וראו לעיל, בדיון בסוגיא יח, 'בפני עצמו', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': רגל בפני עצמו.

4 היחיד מקריב קרבן חגיגה לפי דעת רוב התנאים פעם אחת במשך ימי החג, ובדרך כלל מקיים מצוות שמחה באכילת קרבן זה, ולפי הנשקה די בהקרבה זו, שמחה זו ולינה בירושלים בלילה שלאחר ההקרבה כדי לפטור את היחיד מחובות הרגל, והוא יכול לשוב לביתו. אולם הציבור כולו אוכל קרבנות חגיגה וכל מיני קדשים בירושלים במשך כל ימי החג, ובכך מקיים מצוות שמחה במשך כל שמונת הימים. ראו הנשקה, שם, עמ' 127-128. אם לדיק בדבריו, הוא טוען שכל יחיד הנמצא בירושלים במשך כל ימי החג חייב לאכול קדשים בכל יום ויום כחלק ממצווה ציבורית זו, זאת על פי תוספתא חגיגה א ה (מהד' ליברמן, עמ' 378): "ובלבד שיאכל מן הזבח כל שבעה" (ראו עמ' 33 שם), ועל פי קביעתם של כמה אחרונים (ראו עמ' 127, הערה 138), ומתוך אנטולוגיה למצוות לולב במקדש (ראו שם, הערה 137).

5 הנשקה, שם, עמ' 208-211.

קרנן ושיר וברכה ולינה", כלשון רבי יהודה בברייתא שהובאה בסוגיא הקודמת.⁶ התורה ציוותה לשמוח שבעה ימים בירושלים ולהתעכב בה גם בשמיני, ומכאן שהשמחה והמצוות האחרות הנלוות לעלייה לרגל נמשכות למעשה שמונה ימים, ולא שבעה.

אלא שלאחר החורבן תפסו את מצוות השמחה לא כחלק ממצוות הרגל של תשרי, הכולל גם את סוכות וגם את שמיני עצרת, אלא כמצווה הקשורה בחג הסוכות, הנמשך שבעה ימים בלבד. תנאים פירשו אפוא שהשמחה של "ושמחת בחגך ... והיית אך שמח", שהיא השמחה של אכילת קדשים בירושלים, נמשכת שבעה ימים בפסח ושבעה ימים בסוכות, וכפי שמפורש בתוספתא חגיגה א ד-ה (מהד' ליברמן, עמ' 377-378):

[ד]...שלש מצוות נוהגות ברגל, אילו הן: ראייה, חגיגה ושמחה ... שמחה נוהגת באנשים ובנשים ונוהגת כל שבעה, מה שאין כן בשתייהן... [ה] ישראל יוצאין ידי חובתן בנדריים ונדבות ובמעשר בהמה; כהנים בחטאת ואשם, בבכור, בחזה ובשוק, אבל לא בעופות ולא במנחות; נזיר יוצא באילו, בין שלו בין של אחרים, ובלבד שיאכל מן הזבח כל שבעה.

המשנה הראשונה, 'ההלל והשמחה שמונה', הסותרת לכאורה את הרעיון שלפיו השמחה נמשכת שבעה ימים ולא שמונה, נתפרשה אפוא מחדש במשנתנו, משנה סוכה ד ח, שהיא משנה אחרונה. הנוסח המקורי של המשנה, המתועד בכל עדי הנוסח פרט למשנה שבבבלי,⁷ הוא: "ההלל והשמחה שמונה, כיצד? מלמד שאדם חייב בכבוד יום טוב האחרון שלחג כשאר כל ימות החג", ולא "בהלל ובשמחה ובכבוד" כפי שמופיע אצלנו בבבלי. הרי שלפי משנה אחרונה זו, "שמחה" אין פירושה מצוות שמחה שבדברים טז יד-טו – מצוות אכילת קדשים בירושלים – אלא כבוד יום טוב, דהיינו סעודות החג, וכפי שנאמר בהמשכה: "סוכה שבעה, כיצד? לא יתיר סוכתו, אבל מוריד הוא את הכלים מן המנחה ולמעלן בשביל כבוד יום טוב האחרון", כלומר, סעודות יום טוב האחרון.⁸ השמחה הנוהגת בשמיני אינה שמחת הרגל אלא כבוד יום טוב, הנוהג בשבת ובכל יום טוב. כיצד ניתן אפוא להשתמש בה כפירוש הביטוי 'ההלל והשמחה שמונה', שוודאי מכון למצוות מיוחדות הנוהגות בסוכות או ברגלים דווקא? פירוש זה של בעלי משנה אחרונה למשנה ראשונה אינו מובן אלא כמענה לקושי שצינו לעיל: העובדה ש'שמחה' במובן אכילת קדשים מוגבלת בדברים טז יג-טו לשבעת ימי החג בלבד. לא נותר אפוא לפרש את השמחה של שמיני עצרת אלא ככבוד יום טוב.⁹ התנאים במשנה אחרונה זו אף נקטו בלשון 'מלמד', המיוחד בדרך כלל למדרש הכתובים,¹⁰ כדי להצביע על כך שמדובר בתלמוד או במדרש של תנאים אחרונים לדברי תנאים שקדמו להם, וכפי שדרשו חז"ל את הפסוקים.¹¹

כפירוש זה, שלפיו "השמחה שמונה" רק במובן כבוד יום טוב, ואילו שמחת אכילת קדשים בירושלים נמשכת שבעה ימים בלבד, עולה גם ממדרש ההלכה על דברים טז טו המובא בסוגיא שלנו, בפסחים עא ע"א ובירושלמי חגיגה א ד, עו ע"א: "והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה". לאחר שנאמר בפסוק יד "ושמחת בחגך", לא בא המקרא "אך שמח" שבפסוק זה אלא לרבות ליל יום טוב האחרון של חג לשמחה, זאת מכיוון שבענייני קרבנות נמשך הלילה אחר היום, וחגיגה הקרבה בשביעי של חג נאכלת בליל שמיני. וכך פירש רש"י מדרש זה, כפי

6 לעיל, סוכה מז עא, סוגיא יח, 'בפני עצמו', פיסקא [10], וראו דיון שם, במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה: רגל בפני עצמו', ועיוני הפירוש לפיסקא [10], שם.

7 ראו תיעוד אצל הנשקה, שם, עמ' 93, ולהלן, הערה 16.

8 השו"ג תוספתא מועד קטן ב יג (מהד' ליברמן, עמ' 372), וראו הנשקה, שם, עמ' 91-93.

9 הנשקה, שם, עמ' 94-96, 162.

10 לעומת הנשקה, המקבל את לשון המשנה שלפנינו: "כיצד? מלמד...", כמות שהוא, פירש י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס, עמ' 1038, שהושמט ממשנתנו, כתשובה ל"ההלל והשמחה שמונה כיצד", חומר ממשנה חגיגה א ד-ו. ואולי כוונתו לכך ש'מלמד' שבמשנתנו מוסבת על הפסוק שבסוף משנה ו שם, קהלת א טו: "מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות". אולם קשה להבין כיצד מלמד פסוק זה – המובא שם כדי ללמד שאם עבר הרגל (כולל שמיני עצרת) ולא הביא אדם קרבן חגיגה, אינו יכול להשלימו – על כך שחייב אדם בכבוד שמיני עצרת, אלא אם כן נפרש שכבוד ושמחה שמונה דווקא, ואין להם תשלומין לאחר שמיני עצרת. ד' הלבני, מקורות ומסורות, מועד, ירושלים תשל"ה, עמ' רמב, פירש אף הוא שהושמטה ממשנתנו הלכה "המגירה את הלל ושמחה שמונה", וקטע זה הסתיים בפסוק "והיית אך שמח", מלמד...". ואכן נראה שהושמט כאן פסוק. ראו להלן בסמוך.

11 וכדרכה של התוספתא בכמה מקומות ודרכו של הירושלמי בנוגע למגילת תענית. ראו אצל הנשקה, שם, עמ' 94, והערה 31 שם.

שהוא מופיע בפסחים ע"א: "ואין שמחה אלא באכילת שלמים, ויום טוב האחרון גופיה לא, דהא תרי זימני שבעת ימים גבי שמחה ... וממילא אימעיט שמיני". (אך בסוגייתנו פירש רש"י אחרת: "וכיון דאיתרבי לילי יום טוב האחרון, שהוא טפל, קל וחומר היום, שהוא עיקר, שחייב בשמחה").¹²

בשלב שלישי פירשו שגם המצווה מן התורה של 'ושמחת בחגך' מתקיימת בגבולין באכילת בשר. כך עולה ממדרשי הלכה של אמוראים על דברים טז יד: "ושמחת בחגך", בירושלמי חגיגה א ב, עו ע"ב:

רבי יהושע בן לוי אמר: "ושמחת" – אפילו ממקילון.¹³

א"ר לעזר: נאמר כאן "שמחה" ונאמר להלן <דברים כז ו, במזבח שבהר עיבל> "שמחה" – מה שמחה האמורה להלן שלמים, אף כאן שלמים.
רב חונה אכל פשוש <כצ"ל>¹⁴ כל שבעה.

האמורא רבי אלעזר סבר אמנם ששמחה מן התורה אינה אלא אכילת בשר שלמים, אולם רבי יהושע בן לוי ורב חונה סברו שניתן לצאת ידי חובת שמחה מן התורה באכילת כל בשר, ולפי רב חונה ניתן לצאת ידי חובה אפילו באכילת "פשוש" – בשר עוף. לדעת הנשקה, עמדה זו עולה גם מוואריאציה על מדרש ההלכה המובא בסוגיא שלנו, הנמצאת בספרי דברים קמב: "והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב הראשון לשמחה. יכול שאני מרבה לילי יום טוב האחרון לשמחה? תלמוד לומר: אך". הרי בקדשים, הלילה הולך אחר היום, והיה עלינו לרבות את ליל יום טוב האחרון לשמחה בקדשים שקרבו ביום השביעי, ולא את ליל יום טוב ראשון, כשטרם הוקרבו קרבנות. לדעת הנשקה סביר להניח שהתנא שבספרי מכיר בשמחת הקדשים הרגילה, אבל הוא דן כאן בקיום מצוות שמחה בגבולין, שאף היא מצווה מן התורה לשיטתו.¹⁵

השלב האחרון הוא זה הבא לידי ביטוי בגירסא הבבליה במשנתנו:

ההלל והשמחה שמונה, כיצד? מלמד שחייב אדם בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג.

שמחת יום טוב מן התורה בגבולין, דהיינו, אכילת בשר חולין, הנוהגת גם בזמן הזה, מזוהה עם כבוד יום טוב: מאכל, משקה וכסות נקיה. וכאן הדרך סלולה לקבל את דברי בעל המשנה האחרונה ללא הקשיים הנלווים לפירושו: "ההלל והשמחה שמונה" אכן מתייחס לכבוד יום טוב אחרון של חג, שכן כבוד יום טוב אחרון של חג, כמוהו ככבוד יום טוב ראשון של חג וכבוד שאר הרגלים, אינו אלא המצווה מן התורה של 'ושמחת בחגך' כפי שהיא מקוימת בגבולין, בבשר מן המקילון או בבשר פשוש. אכילת בשר היינו שמחת יום טוב מן התורה, היינו כבוד יום טוב במאכל. ובעניין זה, השמחה שמונה בכל המובנים. לכן הגיהו בנוסח המשנה "בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב אחרון של חג", כדי להבהיר שמשנה אחרונה זו אינה מפקיעה את המילה 'שמחה' מפשוטה, אלא היא היא שמחת הרגל של 'ושמחת בחגך' גם מן התורה.¹⁶

אולם מדרש ההלכה המובא בסוגייתנו:

והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון. או אינו אלא יום טוב הראשון? כשהוא אומר "אך", חלק. ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון? מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, ומוציא אני לילי יום טוב הראשון שאין שמחה לפניו,

12 הנשקה, שם, עמ' 161. בסוגיא שלנו פירש רש"י כך, מכיוון שאצלנו מובאים הדברים כדי להוכיח שחייב אדם בכבוד יום טוב אחרון של חג, וכבוד זה נוהג ביום כבליה, ורש"י מפרש על פי שימוש הבבלי במדרש זה בסוגיא שלנו, שהוא השלב הרביעי בפרשנות מצוות שמחה בשמיני לפי הנשקה; ראו להלן בסמוך.

13 לטינית: macellum, שוק הקצבים, הושאל ביוונית בלשון makellon.

14 סוג של עוף. ראו ח"ז דימיטרובסקי, "פשוט, פשוש", ספר הזכרון לר"י נסים, כרך ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' לג-מז; הנשקה, שם, עמ' 239.

15 הנשקה, שם, עמ' 238-239.

16 הנשקה, שם, עמ' 242-245. ובכ"ז אוקספורד 366 ובכתבי היד התימניים אף השמיטו את המילה "כבוד", שהרי שמחה = כבוד, ולשון המשנה הראשונה המתפרש כאן הוא "שמחה", ולא "כבוד".

אינו מתפרש היטב לפי לשון זה אלא אם כן נניח ש"לילי" לאו דווקא. וכך אכן הציעו הראשונים, אם על דרך הפרשנות – הקל וחומר של רש"י שהבאנו לעיל – אם על דרך ההגדה, כפי שמצאנו בפירושו של רבינו חננאל, בפירוש הרמב"ם למשנה סוכה ד ח ובמקצת כתבי היד של הבבלי, הגורסים "לרבות יום טוב האחרון" בתחילת הברייתא במקום "לרבות לילי יום טוב האחרון".¹⁷

הנשקה אינו מפרט כיצד גרסו במשנה עורכי הסוגיא שלנו, שבחרו בברייתא זו כתשובה לשאלה "מנא הני מילי". האם עדיין גרסו במשנה "בכבוד יום טוב האחרון" בלבד, כגירסת עדי הנוסח של המשנה, או שמא גרסו "בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב האחרון" כגירסת עדי הנוסח של הבבלי? בשני המקרים קשה להסביר את הבאת הברייתא שלנו כתשובה לשאלה "מנא הני מילי", שהרי היא אינה מרבה את היום השמיני כולו, והיא אף מוציאה את לילי יום טוב ראשון משמחה. אכן ניתן לפרש שכבוד היום עיקר, כפי ששנוי בתוספתא ברכות ג ח (מהד' ליברמן, עמ' 14), וכפי שהסביר רש"י בקל וחומר שלו, ולכן לא נכלל לילי יום טוב ראשון במצוות שמחה, אבל אם כן, ממה נפשך: אם 'לילי' יום טוב ראשון דווקא, אזי גם 'לילי' יום טוב אחרון, והרי אין טעם להוציא את יומו של יום טוב אחרון מכלל כבוד יום טוב ושמחת הרגל שבגבולין. ואם 'לילי' יום טוב אחרון לאו דווקא, אלא הוא הדין ליומו של יום טוב אחרון, אזי גם 'לילי' יום טוב ראשון לאו דווקא, וכולל גם את יומו, ונמצאת מפקיע אף את יומו של יום טוב ראשון מכבוד יום טוב ומשמחת הרגל! הרושם הוא שהנשקה מפרש שבעלי הגמרא שלנו לא דייקו, וראו ש"והיית אך שמח" מרבה שמחה בשמיני עצרת, והביאו את מדרש ההלכה כיסוד למצוות שמחה בשמיני שבמשנה, בין אם קוראים לו כבוד בין אם קוראים לו שמחה, ולא שמו לב לפרטי המדרש, המוציא את לילי יום טוב ראשון ואת יומו של יום טוב אחרון מכלל שמחה זו.¹⁸

נראה שעלינו לחדד במקצת את תיאור תולדות הפרשנות לביטוי "ההלל והשמחה שמונה" שבמשנה א בפירקין. נראה שהתנא של משנה ראשונה זו ביקש במקור לכלול את השמיני כיום של שמחה ממש: קדשים נאכלים ואף קרבים ביום השמיני, בין כרגל בפני עצמו בין כתשלומין ליום טוב ראשון כבשאר ימי החג, ולפיכך היה מוצאי החג טעון לינה כבר בימי שלמה המלך. התנא של משנתנו, המשנה האחרונה, שהכיר את הברייתא שלפיה רק לילי יום טוב אחרון כלולים בשמחה, וזאת מחמת הקרבנות הקרבים בשביעי דווקא, הסב את השמחה שבמשנה לעניין כבוד יום טוב בלבד. אפשר, כדברי הנשקה, שתנא זה השתמש במילה 'מלמד' כדי 'לדרוש' את המילה 'שמחה' שבמשנה הראשונה לשון כבוד.¹⁹ אולם קצת קשה לקיים לפירוש זה גם את המילה 'כיצד' וגם את המילה 'מלמד' שבמשנתנו. די היה לתנא שלנו לשנות "ההלל והשמחה שמונה, כיצד? חייב אדם בכבוד יום טוב אחרון..." או "ההלל והשמחה שמונה – מלמד שחייב אדם בכבוד יום טוב אחרון...". ואכן, חנוך אלבק טוען בפירושו למשנה זו שהמילה 'כיצד' היא אשגרה מהמשניות האחרות בפרק ואין מקומה כאן.²⁰ והנשקה מציין לדבריו²¹ ומאמץ כנראה את פירושו לתחביר המוזר, אף שאינו מציין זאת במפורש. אבל יותר נראה שבמקור הובאה במשנה אסמכתא להלכה זו מן הפסוק, אולם אסמכתא זו, בת מילה אחת, הושמטה מן המשנה ברבות הימים. ולפי זה, במשנה זו משמשת המילה 'מלמד' כדרכה במשנה: דרשה על פסוק.²² והנה, בעל משנה אחרונה זו, מסתבר שהוא רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה כולה, שדרש בספרי דברים קלה (מהד' פינקלשטיין, עמ' 191), כדלהלן:

ביום השביעי עצרת לה' אלהיך (דברים טז ח) – רבי אומר: יכול יהא אדם עצור בבית המדרש כל היום כולו? תלמוד לומר: לכם [ביום השמיני עצרת תהיה לכם], במדבר כט לה'.

17 הנשקה, שם, עמ' 161-162.

18 ושמא לדעתו פירש בעל הגמרא שלנו ש"לילי יום טוב האחרון" לאו דווקא, אלא אגב "לילי יום טוב הראשון" נקט ביה, ו"לילי יום טוב הראשון" דווקא, שהרי יומו של יום טוב ראשון כבר כלול ב"חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים" בדברים טז יג, שעליו מוסבת המצווה הראשונה: 'ושמחת בחגך', וכפי שהצענו כאפשרות להלן בסמוך.

19 ראו לעיל, הערות 10 ו-11.

20 ח' אלבק, ששה סדרי משנה, סדר מועד, ירושלים-תל אביב תשי"ב, עמ' 477.

21 הנשקה (לעיל, הערה 1), עמ' 94, הערה 28.

22 וכפי שפירש ד' הלבני, שזיהה את הפסוק החסר בדברים טז טו: "והיית אך שמח", ואולי גם י"נ אפשטיין, שמדבריו משתמע שהושמטו ממשנתנו, קודם "מלמד" תכני משנה חגיגה א ו, משנה המסתיימת בקהלת א טו. ראו לעיל, הערה 10.

יכול יהא אדם אוכל ושותה כל היום כולו? תלמוד לומר: עצרת לה' אלהיך. הא כיצד? תן חלק לבית המדרש ותן חלק לאכילה ושתיה.

ולפי זה נראה שבמשנה המקורית שנה רבי כדלהלן:

ההלל והשמחה שמונה, כיצד? לכם – מלמד שחייב אדם בכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג.

אבל מילה קטנה זו: 'לכם', יכולה בנקל להישמט במרוצת הדורות, במיוחד כשלא צוין מאיזה פסוק היא הובאה, והדרשה שבספרי אינה מוכרת, ואין זה ידוע שרבי דרש את הביטוי "עצרת תהיה לכם" כדי לחייב "אכילה ושתיה" בשמיני עצרת, דהיינו, "כבוד יום טוב אחרון של חג".

אם התנא של משנה אחרונה זו רבי הוא, נראה שפשוט יותר להקדים את השלב השלישי של הנשקה לשלב השני שלו. משנה ראשונה, מימי הבית, גרסה "ההלל והשמחה שמונה", והתכוונה למצוות שמחה במקדש על כל המשתמע מכך. אולם עם החורבן תפסו את מצוות השמחה לאו דווקא כאכילת קדשים, אלא אף אכילת חולין במשמע, וכפי שמשמע לפי הנשקה מספרי דברים קמב, הדורש "אך שמח" לרבות לילי יום טוב ראשון של חג לשמחה, והיינו בבשר מן המקילון. ואף רבי סבר ששמחת יום טוב מקוימת בבשר מן המקילון, ולכן קצרה לו הדרך לזיהוי השמחה – אכילת בשר חולין ברגלים – עם כבוד יום טוב במאכל ובמשתה ובכלים נאים. ומכיון שהוא כבר דרש "עצרת תהיה לכם" לרבות כבוד יום טוב האחרון של חג, למרות האפשרות לפרש שעצרת כולה לה' בגלל הפסוק "עצרת לה' אלהיך" הנאמר בשביעי של פסח, הוא השתמש בדרשתו כאסמכתא לשמחה בבשר כל שמונה, גם בשמיני עצרת.

מדוע בחר רבי לתלות דווקא את הדברים האלו בעניין כבוד יום טוב האחרון במשנה הראשונה, שעניינה ההלל והשמחה? נראה שגם עניין כבוד יום טוב האחרון של חג היה שנוי במחלוקת בתקופת התנאים, ולכן ביקש רבי להשתמש במשנה הראשונה: 'ההלל והשמחה שמונה', כפולמוס נגד אלו המזלזלים בו. והנה מצאנו שבמדרש ההלכה שבספרי דברים מתפלמס רבי עם אפשרות שלפיה 'עצרת' פירושה "שיהא עצור בבית המדרש כל היום כולו". עמדה כזו מיוחסת לרבי אליעזר בן הורקנוס בביצה טז ע"ב, וכך הצענו לפרש את המימרא המובאת בשם רבי שמעון/יוסי המחוזי ורבי יוחנן/חנניה בן נכוסא בסוכה מה ע"ב (פרק ד, סוגיא ט, 'אסרו חג', פיסקא [5]): "כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר: אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח", כשבח למי שאוסר על עצמו אכילה ושתיה בחג.²³

לפי זה, היה זה רבי יהודה הנשיא שזיהה את מצוות שמחת הרגל באכילת בשר מן המקילון עם כבוד יום טוב. אולם בבבל לא זיהו את כבוד יום טוב עם שמחת הרגל בבשר, או לא חשבו שזיהוי זה מובן מאליה, ולכן הגיהו במשנה: "מלמד שחייב אדם בהלל ושמחה וכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג", כדי להבהיר ששמחה לחוד, היינו שמחה מן התורה בבשר מן המקילון, וכבוד לחוד, היינו כיבוד יום טוב הן בסעודות הן בכלים נאים. ובין אם גרסו עדיין במשנה "לכם" בין אם לאו, נראה שלא הסתפקו בדרשה זו, שאינה יכולה ללמד אלא על כבוד יום טוב אחרון, אבל לא על מצוות השמחה המקורית במקדש, ואף לא על מצוות השמחה מן התורה בגבולין בבשר מן המקילון, שהיא נוהגת בשמיני עצרת. לצורך זה הביא בעל הגמרא שלנו את מדרש ההלכה "אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה". ואף על פי שמדרש זה בקדשים מיירי, ואליבא דמאן דאמר שאין חגיגה נפרדת קרבה ביום השמיני, ולכן הוא מרבה דווקא לילי יום טוב אחרון לשמחה ומוציא לילי יום טוב ראשון, הרי שקבע את העיקרון שלפיו

23 ברם רש"י פירש שם "איסור לחג" במובן "יום שלאחר החג", ופירשנו שם אליבא דרש"י ש"איסור" = 'עיצור', ו'עיצור' לשון 'עצרת' - היאספות לאכילה ולשתיה, ושהכוונה היא לשמיני עצרת ולא למה שמכונה בימינו "אסרו חג" על פי הסוגיא ההיא. ולפי זה, דרשת רבי בספרי דברים המשתקפת גם במשנתנו אינה פולמוס כנגד רבי שמעון/יוסי המחוזי ורבי יוחנן/חנניה בן נכוסא שם, אלא זהה לפולמוס שלהם כנגד הצמים בשמיני עצרת. הם דרשו את הפסוק "אסרו חג" (תהלים קיח כז) לשון "עצרו חג", לחייב שמחה וכבוד ביום טוב אחרון, וגם רבי דרש דרשה דומה על פי "עצרת תהיה לכם" (במדבר כט לה). אולם יש לציין שהנשקה נדרש בספרי גם לעניין זה, והוא מפקפק בכך שהיה מי שסבר שרבי אליעזר שולל אכילה ושתיה ביום טוב. עיינו שם, עמ' 40, הערה 69.

שמיני עצרת נכלל במצוות השמחה, ומכאן שהשמחה שמונה: במקדש, מט"ו בתשרי בבוקר ועד כ"א בתשרי בערב, אבל רק משום שהלכות הקרבנות מחייבות זאת; בגבולין, כל שמונת הימים בבשר חולין. ואפשר שבעל הסוגיא שלנו פירש שמדרש זה עוסק גם בשמחה שבגבולין, ואף בכבוד יום טוב, ו"לילי יום טוב האחרון" לאו דווקא אלא אגב "לילי יום טוב הראשון" נקט ביה, ובאפשרות הנדחית לרבות "לילי יום טוב הראשון" המילה "לילי" היא דווקא, שהרי יומו של יום טוב ראשון כלול כבר בשבעת ימי החג. את דברים טז:יג-טז פירש בעל הגמרא שלנו כך: "חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים [החל מימיו של יום טוב ראשון] באספך בגרנך ומיקבך. ושמחת בחגך [זה] ... והיית אך שמח [לרבות "לילי יום טוב ראשון", "לילי" דווקא, או "לילי יום טוב אחרון", "לילי" לאו דווקא]."

נמצא שישנם ארבעה שלבים בפירוש מצוות השמחה בשמונת ימי החג:

1. המשנה הראשונה, 'ההלל והשמחה שמונה' (משנה סוכה ד א), נקטה בלשון 'שמחה' במובן מצוות השמחה שבאכילת קדשים: לפי השיטה התנאית הרווחת – באכילת חגיגה הקרבה כל שבעה וקדשים אחרים הקרבים כל שבעה, הנאכלים גם בליל שמיני. לפי רבי יהודה, הסובר ששמיני רגל בפני עצמו הוא, הטעון קרבן – בחגיגה מיוחדת הקרבה ביום השמיני והנאכלת בו ביום, וכן לפי רבי הושעיה, הסובר, כפי שהראה הנשקה, שחגיגה נפרדת קרבה בכל יום בסוכות, כולל שמיני עצרת.
2. לאחר החורבן החלו לפרש שיש גם מצווה מן התורה של אכילת בשר חולין בגבולין בחג, ודרשו "אך שמח – לרבות לילי יום טוב הראשון לשמחה", והיינו שמחת בשר מן המקילין בגבולין. מצווה זו תקפה גם לאחר החורבן.
3. רבי יהודה הנשיא דרש לכבוד גם את היום טוב האחרון של חג במאכל ובמשתה, על סמך הפסוק "עצרת תהיה לכם" (במדבר כט לה), ואף פירש כך את המשנה הראשונה – "ההלל והשמחה שמונה" – במשנתנו, סוכה ד ח, שבה שנה במקור "ההלל והשמחה שמונה, כיצד? לכם – מלמד שחייב אדם בכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימי החג": שמחה בבשר מקילין בגבולין היינו כבוד יום טוב.
4. בבבל, שם לא זיהו את השמחה בבשר עם כבוד יום טוב, הגיהו במשנה: "ההלל והשמחה שמונה, כיצד? מלמד שחייב אדם בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימי החג". שמחה לחוד וכבוד לחוד: שמחה במקדש פירושה אכילת קדשים מיום ט"ו בתשרי עד ליל כ"א; שמחה בגבולין אף בזמן הזה פירושה אכילת בשר מן המקילין, וזאת אף בליל ט"ו וביום כ"א, וכבוד פירושו סעודות החג ביום טוב הראשון וביום טוב האחרון, כבכל מקרא קודש. כאסמכתא לעניין השמחה הביא בעל הגמרא שלנו אפוא מדרש הלכה שהיה לפניו, שריבה לילי יום טוב האחרון לשמחת אכילת קדשים במקדש, והיינו לפי הדעה הרווחת בין התנאים, שלפיה לא קרבה ביום השמיני חגיגה מיוחדת, ואם כן, שמחה אינה אלא בליל שמיני. אבל הוא הדין לשמחה ולכבוד בזמן הזה, שנוהגים בשמיני, ולא רק בלילו אלא אף ביומו, על סמך הריבוי מן הלשון "אך שמח".

עיוני פירוש

[2] והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון. או אינו אלא יום טוב הראשון? כשהוא אומר "אך", חלק

זו הגירסא גם בכ"י וטיקן 134 ומינכן 95. בכ"י מינכן 140 ולונדון: "לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה". בכ"י אוקספורד 366: "לרבות יום טוב האחרון", ובכתבי היד התימניים: "לרבות יום טוב האחרון לשמחה". בדפוס פזרו: "לרבות יום טוב האחרון של חג", ללא "לילי". וכן גרסו הר"ח בפירושו על אתר והרמב"ם בפירוש המשניות. וראו לעיל במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'.

המשפט "והיית אך שמח" כולו, המופיע בסוף דברים טז טו, שהוא מיותר לכאורה לאחר "ושמחת בחגך" שבראש דברים טז יד, בא לרבות שמחה נוספת. ומכיוון ש'אך' לשון מיעוט, הרי שלא נתרבה יום שלם לשמחה אלא "חלק [את היום]" – בחלקו יש שמחה ובחלקו אין. ניתן היה לחשוב ש"והיית אך שמח" בא לרבות לילי יום טוב ראשון לשמחה, אולם במקרה כזה אין מה לחלק, שכן יומו של יום טוב ראשון כבר כלול ב"ושמחת בחגך". מכאן שהלילה שנתרבה הוא ליל היום טוב האחרון.

או אינו אלא יום טוב הראשון? כשהוא אומר "אך", חלק. ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון? מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, ומוציא אני לילי יום טוב הראשון שאין שמחה לפניו

יש כאן כפילות מסוימת. לאחר ששואלים "או אינו אלא יום טוב הראשון", משיבים "כשהוא אומר אך, חלק", דהיינו, חלק את היום לשניים: בחלקו יש שמחה ובחלקו אין. ומכיוון שביום טוב הראשון כבר נכלל היום בשמחה, אם היינו מרבים את הלילה, לא היה מה לחלק. לאחר תשובה זו אין מקום לשאלה "ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון?" וגם לא לתשובה הנוספת בעניין שמחה לפניו.

במקבילה שבירושלמי סוכה ובירושלמי חגיגה מצאנו כדלהלן:

ירושלמי סוכה ד ה, נד ע"ג

ירושלמי חגיגה א ד, עו ע"ב

רבי חייה בשם רבי לעזר: והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה. או יכול אף לילי יום טוב הראשון? תלמוד לומר: אך. או חלק? רבי חייה בשם רבי לעזר: ושמחת בחגך – משאת מתחייב בחגיגה את מתחייב בשמחה.

רבי חייה בשם רבי לעזר: והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב הראשון לשמחה. אי יכול אף לילי יום טוב האחרון? תלמוד לומר: אך, אך חלק. רבי חייה בשם רבי לעזר: ושמחת בחגך – משאת מתחייב בחגיגה את מתחייב בשמחה.

בנוסח הירושלמי סוכה שלפנינו, הדרשה היא כמו שמצאנו בספרי דברים קמב – מקור שהבאנו לעיל במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': "והיית אך שמח" בא לרבות לילי יום טוב ראשון לשמחה בגבולין בבשר חולין, שהרי באכילת קדשים אין יוצאים ידי שמחה בשלמים שהוקרבו בערב ביום טוב, ונמצא שאין שמחה במקדש עד למחרת. ואף על פי שדרשה זו הפוכה מזו שלפנינו בבבלי, היא מצביעה על דרך להימנע מהכפילות המיותרת שבשתי השאלות ושתי התשובות שבבבלי: "או אינו אלא לילי יום טוב ראשון" פירושו "או אינו אלא אף לילי יום טוב ראשון", ו"אך, חלק" פירושו חלק את שני הלילות שמשני צדי "שבעת ימים" של סוכות, ושמח באחד מהם ולא בשני. אם כן, עדיין יש מקום לשאול "ומה ראית?". ואף על פי שלא מצאנו מילים אלו ממש בירושלמי, זו משמעות המימרא הנוספת של רבי חייה בשם רבי אלעזר: מרבה אני ליל יום טוב ראשון ולא ליל יום טוב אחרון משום שראשון חייב בחגיגה.

אולם בכ"י לידן ברור שגירסת ירושלמי סוכה היא הגהה של הסופר הראשון, והנשקה מוכיח מכך שהגירסא המקורית היתה כמו זו שבירושלמי חגיגה.²⁴ שם אמנם תוכן הדרשה זהה לזה שבברייתא שבסוגייתנו, אולם התשובה ל"יכול אף לילי יום טוב הראשון" היא "תלמוד לומר: אך", ללא הפירוט "אך, חלק". ולפי זה, 'אך' לשון מיעוט הוא, והצורך לחלק את הלילות המסתמנים כמועמדים לריבוי מובן מאליה מן העובדה שמרבים מצד אחד וממעטים מצד שני. ההמשך אינו "אך, חלק" אלא "או חלק",²⁵ כלומר: "אולי הפוך". ועל זה משיבים במימרא השנייה

24 הנשקה, שם, עמ' 236-237.

25 הנשקה, עמ' 237-238 שם, בעקבות אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל אביב תשי"ז, עמ' 711, הערה 42, רואה בזה ראיה מכרעת לכך שהנוסח שבירושלמי חגיגה הוא המקורי, שכן "אך חלק" אינו מופיע במקום אחר בירושלמי, בעוד ש"או חלק" די נפוץ. בהערה 17 שם בעמ' 237 הוא מצביע על כך שבירושלמי סנהדרין ה ג, כב ע"ג מופיע "אך, חלק" פעמיים, אבל הוא טוען שצריך להיות כמו במקבילה בירושלמי פסחים א ד, כז ע"ג: "אך ... אך כיצד? חלק את היום". ברם נראה ש"אך, חלק" ו"אך, חלק" היינו הך, וראיה זו פחות מכרעת מראיתו האחרת, שהגירסא שבסוכה אינה אלא הגהה בכ"י לידן של ירושלמי סוכה בכתב יד הסופר עצמו.

של רבי חייא בשם רבי אלעזר: "משאת מתחייב בחגיגה [ביום שלפניו] את מחייב בשמחה [בלילה]", דבר הנכון בנוגע לליל יום טוב אחרון דווקא.

קשה להאמין שדרשות כה דומות נשתמרו בירושלמי ובבבלי כאשר באחת מהן מופיע "או חלף" ובשנייה "אך חלק" בשני תפקידים תחביריים שונים לגמרי. כשם שברור שאחת המקבילות בירושלמי היא שיבוש של השנייה, כך נראה שצריך לראות ב'ברייתא' שלנו גלגול של דברי רבי חייא בשם רבי אלעזר בירושלמי. ברם גלגול זה מסתבר רק אם נניח שהמדרש הארץ ישראלי המקורי כלל את המילים 'אך חלק' או כיוצא בהן, או שהברייתא שבבבלי נוסחה מלכתחילה כ"או חלף" (או: "או חילוף [הדברים]", הלשון הדומה המשמש בבבלי). והנה, אין דרך להכניס לברייתא שבבבלי את המילים 'או חלף', שכן בגירסת הבבלי לא הוצע כלל עד כה להוציא את ליל יום טוב ראשון, וממילא החילוף אינו מובן.

לכן נראה ששיבוש המילים 'או חלף' ל'אך חלק' שמצאנו בירושלמי סוכה התרחש עוד קודם שהדברים נמסרו בבבל, ושבבבלי קיבלו את הדברים בצורה הדומה לנוסח ירושלמי חגיגה, שלפיו מרבים את לילי יום טוב אחרון דווקא, אולם בנוסח "או יכול לילי יום טוב הראשון" במקום "או יכול אף לילי יום טוב הראשון", ועם המילים "אך חלק" במקום "אך או חלף", כדלהלן:

רבי חייא בשם רבי לעזר: והיית אך שמח – לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה. או יכול לילי יום טוב הראשון? תלמוד לומר: אך, חלק. רבי חייא בשם רבי לעזר: ושמחת בחגך, משאת מתחייב בחגיגה את מתחייב בשמחה.

בבבלי הבינו שההצעה האלטנרטיבית אינה לרבות את שני הלילות אלא לרבות את יום טוב ראשון דווקא, וזו נדחית משום שלא ניתן לחלק את לילו מיומו, שהרי יומו חייב כבר בשמחה. אולם לפי זה נמצא שחלקה השני של הדרשה, המבוסס על המימרא השנייה של רבי חייא בשם רבי לעזר, מיותר, ואין בו אלא סיבה נוספת לרבות יום טוב אחרון ולא יום טוב ראשון. כדי להבהיר זאת חזרו בבבלי על השאלה במילים אחרות: "ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון?"²⁶.

26 וראו הלבני (לעיל, הערה 10), עמ' רמ-רמא, הסבור אף הוא ש"ומה ראית" הוא תוספת, אבל בגלל שהוא מאמץ את גירסת הירושלמי סוכה לאחר ההגהה, שלפיה המימרא השנייה של רבי חייא בשם רבי אלעזר היא שמרבים לילי יום טוב ראשון דווקא, משום שיש בימו של יום טוב ראשון חגיגה, וכפי שפירשנו לעיל, הוא אינו רואה את התשובה ל"מה ראית" שבברייתא שלנו גלגול של המימרא ההיא.